

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976

Weenink, W.H.

Citation

Weenink, W. H. (2005, October 12). *Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976*. Prometheus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

~VII~

Vergeten held¹

BIZAR LOT

Het roemloze leven s e i n d e van J.W. Beyen preludeerde op wat later met de nagedachte tennis aan zijn persoon zou gebeuren: hij zou vrij wel uit het vaderlandse collectieve geheugen worden gewist. Dat is een bizar lot voor iemand die tijdens zijn werkzame leven opviel door uitzonderlijke eigenschappen en verdiensten, en die zich krachtig liet gelden in het nationale en internationale discours.

Het is ook merkwaardig omdat Beyen tijdens zijn carrière voortdurend en gemakkelijk in contact stond met de elite en iedereen van formaat in Nederland hem kende en wilde kennen. Daar kwam nog bij dat hij op zijn directe vakgebied – de financiële en bancaire verhoudingen – internationaal in snel tempo een aanzienlijke reputatie opbouwde, die hem toegang verschafte tot de groten op dit terrein.

Beyens droomloopbaan bood op zichzelf geen om en al voldoen de ingrediënten om hem niet in de vergetelheid te doen geraken: een dertigjarige redder van de middenstandsbanken met nauwe contacten in de hoogs te vaderlandse kringen, een in binnen- en buitenland om zijn brilke erkend financieel expert, een amateur-econoom met op eigen houtje ontwikkelde theorieën die later gekoppeld zouden worden aan de Britse econoom John Maynard Keynes, een in dat licht gezien verrassend hartstochtelijk verdediger van de gouden standaard als stelsel om internationale oplossingen voor de grote financieel-economische en sociale vraagstukken van zijn tijd mogelijk te maken, een getraumatiseerd man wegens de beschuldiging dat hij goud van de Tsjecho-Slowaakse centrale bank aan de nazi's overdroeg, een speler als Nederlands delegatieleider op de conferentie van Bretton Woods, een vertrouweling en vroege vriend van Juliana en Bernhard en een visieair minister van Buitenlandse Zaken, die de Europese samenwerking op een hoger plan bracht. Met als spectaculaire anticlimax zijn val na de affaire-Hofmans.

ONTBREKEN VAN EEN TRADITIE

Waarom Beyen, in tegenstelling tot andere Europese groten van zijn tijd, zoals Jean Monnet en ook Paul-Henri Spaak, is vergeten, kan aan verschillende factoren worden toegeschreven. De eerste jaren na zijn dood ijverden slechts weinig mensen ervoor om de herinnering aan hem levend te houden. Een van hen was J.L. Heldring, die in zijn columns in *NRC Handelsblad* met regelmaat over de actualiteit van Beyen en diens opvattingen bleef schrijven.

VII VERGETEN HELD

Omdat Beyen partijloos was, bekommerde lange tijd geen enkele politieke groepering zich om zijn erfenis. Bovendien was zijn ministerschap betrekkelijk kort (één termijn) en dat van zijn medebewindsman en opvolger Luns zo lang en beeldbepalend, dat Beyen daardoor onvermijdelijk in diens schaduw terecht kwam. Zo konden zijn prestaties gemakkelijk naar de achtergrond verschuiven en in de vergetelheid raken. Ook kan hebben meegespeeld dat de realisering van zijn ideeën, nadat men zich ermee vertrouwd had gemaakt, uiteindelijk gemakkelijk verlopen en zelfs als vanzelfsprekend werd gezien. Mogelijk heeft de geringe bekendheid van Beyen ook te maken met het ontbreken van een traditie in Nederland om zijn grote zonen te eren en te blijven koesteren. Een on-Nederlandse persoonlijkheid als Beyen, die in doen en laten afweek van wat gebruikelijk was en die vele jaren van zijn leven in het buitenland doorbracht, trof dit lot extra hard.

Dat de geschiedschrijving in binnen- en buitenland van de laatste jaren Beyen weer de plaats gaf die hem toekomt, is hier niet mee in tegenspraak. De enkeling in Nederland – ook onder de spraakmakende elite – die de naam Beyen iets zegt, heeft nog steeds hooguit een uiterst fragmentarisch beeld van hem en is zeker niet op de hoogte van zijn politieke ideeën. Op zijn best herinnert men zich een Beyen die op Buitenlandse Zaken een ruziënd duo-ministerschap met Luns bekleedde en ziet men hem als betrokkene bij de tot de verbeelding spreken de affaire-Greet Hofmans – na de onthullingen uit recent geopende archieven zelfs, vermoedelijk ten onrechte, als kwade genius die koningin Juliana wilde afzetten.

Dit zijn ongetwijfeld pikante dingen, maar ze vertellen weinig over de koers die Nederland in de begintijd van Europese integratie onder Beyen als minister van Buitenlandse Zaken voer, ze verklaren niet waarom Nederland onder Beyen zo'n grote rol kon spelen en laten evenmin zien onder welke omstandigheden dit plaats had. En ze geven helemaal geen houvast bij het denken over de huidige plaats van Nederland in Europa en over de weg die het land zou moeten inslaan. Terwijl juist inzicht in het leven en handelen van J.W. Beyen richting zou kunnen bieden in de huidige onzekere tijd van scepsis jegens de Europese eenwording.

KAPITAAL EN ARBEID

De vraag waarom juist Beyen zich hartstochtelijk inzet te voor Europese eenheid, is het hart van de studie. De geschiedschrijving in de biografie legt daarom een zwaar accent op Beyens gedachtevorming over een nieuwe naoorlogse wereld, een nieuw naoorlogs Europa in het bijzonder.

Het boek toont aan dat Beyen tijdens zijn bliksemcarrière tussen de wereldoorlogen een uitdagende visie ontwikkelde op de ernstige problemen van die tijd – en met name op de crisis van de jaren dertig van de vorige eeuw. De conclusie is dat die ideeën een grote invloed hebben gehad op zijn latere denken. In dat opzicht is er sprake van een 'rode lijn', die loopt van het eind van de jaren twintig tot in de jaren vijftig.

Beyen ontwierp als reactie op de Grote Depressie een samenhangende visie, waar-

VII VERGETEN HELD

in hij een behoudende bancaire en monetaire politiek combineerde met een voor die tijd vooruitstrevend economisch beleid. Zijn pleidooi aan het begin van de jaren dertig voor een actief en productief stimulerend overheidsprogramma in tijden van economische neergang en voor het opbouwen van reserves daarvoor in tijden van overvloed, deden niet onder voor de vernieuwende anti-cyclische economische inzichten die Keynes in zijn *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936) zou uitdragen.

Interessanter nog is dat Beyen zich in die periode ervan bewust werd hoe belangrijk de sociale kant van economische maatregelen is. Het voortbestaan van de maatschappij hing volgens hem af van het regelmatig verhogen van het welvaarts- en ontwikkelingspeil van de grote massa. Het zou een les zijn die hem zijn hele leven is bijgebleven.

Deze zou hem er voorgoed van overtuigen dat er geen fundamentele tegenstelling tussen kapitaal en arbeid bestond. Hij was ervan doordrongen geraakt dat ondernemers ook een maatschappelijke functie hadden, dat ze in sociaal opzicht een rol hadden te spelen. Zijn ervaringen bij Philips en Unilever, die bekend stonden als ondernemingen met een sociaal beleid jegens hun werknemers, waren daar niet vreemd aan.

Beyen ging in zijn denken over een oplossing van de Grote Depressie in eerste instantie uit van een mondiale afstemming van beleid. Samenwerking tussen de landen die in de wereldconomie van die dagen gewicht in de schaal legden, zou de neerwaartse financieel-economische spiraal moeten ombuigen en de Londense wereldconferentie van 1933 zou dit moeten bewerkstelligen.

Hij nam daar met eigen ogen waar hoe deze opzet jammerlijk mislukte. Toen bleek dat grote mogendheden als de Verenigde Staten en Duitsland op dit cruciale moment hun eigen gang gingen en geen verantwoording voor het wel en wee van het mondiale economische systeem wilden dragen, veroorzaakte dit bij Beyen ook een ommekeer. Niet dat hij ook in nationale termen ging denken. Hij zwoer de 'one world'-benadering af en koos, pragmatisch, voor regionale samenwerking.

Zijn ideeën zouden tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen Beyen in Londen betrokken was bij het maken van toekomststudies, het stadium van concrete plannen bereiken. Deze zouden aan de basis liggen van zijn baanbrekende Europabeleid als minister van Buitenlandse Zaken in de jaren vijftig.

Gleidelijk was hij tot het inzicht gekomen dat het verwarde en door de oorlogverwoeste continent maar één keus overbleef om zich weer een vooraanstaande plaats in de wereld te verwerven en voor zijn verpauperde massa's nieuwe welvaart te genereren: eenwording, zeker op economisch gebied. Dat moest niet vrijblijvend gebeuren, maar in de vorm van een hecht aaneengeklonken en op basis van gemeenschappelijke belangen geleide economische eenheid van gelijkgezinde landen.

Zo is het denken gevormd dat hem later als minister een uitdagende, maar vast te Europees koers deed voeren en dat hem in staat stelde zijn stempeel te drukken – misschien meer persoonlijk dan namens Nederland – op de toekomst van Europa. Het

VII VERGETEN HELD

belangrijks te en succesvolst gebleken onderdeel van de Verdragen van Rome, de Europese Economische Gemeenschap, kwam uit zijn koker.

MYTHE

Het meest verbazingwekkende is dat zelfs Beyens bijdraaan de Europese eenwording in de herinnering is weggezaakt. Welke Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken wijdt in zijn toespraken nog een opmerking aan de ze illustere voorganger? Wanneer wordt in het publieke debat de oorsprong van het Nederlandse Europa-beleid, en de rol van Beyen daarin, nog eens naar voren gehaald en op zijn merites beoordeeld? In plaats daarvan ontstond in Nederland op Europees terrein een mythe in de publieke opinie, die weliswaar aan Beyens baanbrekende activiteiten maakte, maar die hem tegelijkertijd negeerde.

Beyens nalatenschap van Europese gezindheid, zijn succesvol ijveren voor een gemeenschappelijke Europese markt en een op communautaire basis geschoeid Europees bestuur werden, zonder hem expliciet te noemen, zodanig verweven met een vermeende fundamentele Europese gezindheid van Nederland, dat het erop leek dat de lage landen bij de zee altijd erken de pioniers en volmondige ondersteuners van Europese integratie waren geweest. Sterker nog: Nederland zou volgens de ze mythe altijd een groot voorstander zijn geweest van een federaal Europa of ten minste van iets dat daar sterk op leek.

Hoe anders was de realiteit geweest. Natuurlijk kunnen Nederlanders trots vaststellen dat hun land bij de stichters hoorde van het naoorlogse verenigde Europa. Het nam deel aan de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (1951), dat deze cruciale economische sectoren – de zware industrie, onmisbaar voor oorlogsvoering – onder Europees beheer bracht, en het was vervolgens een van de ondertekenaars van de Verdragen van Rome (1957), waar de Europese Unie uit is voortgekomen. Daar is de facto niets tegen in te brengen.

Maar die eerste ‘prestatie’ was niet zonder flinke druk van buiten (Verenigde Staten), eigenlijk tegen wil en dank en niet zonder vertragende bewegingen, geleverd. En het tweede en belangrijkste wapenfeit was groten deels het resultaat van de visie en daadkracht van één man van bijzonder en on-Nederlands kaliber: Beyen. Zijn verdienstewas dat hij de onderliggende permanente Nederlandse angst zich als relatief klein land aan het ene Europa uit te leveren², die er ondanks alle lippendienst aan het Europese ideaal bestond, op een cruciaal moment wist te overwinnen.

Zonder Beyen had het kabinet-Drees III met zijn reserves in het begin van de jaren vijftig – zoals in de kabinetten daarvoor het geval was geweest en zoals het daarna nog dikwijls zou gebeuren – naar alle waarschijnlijkheid de pogingen tot verdergaande eenwording van Europa willen tegenhouden. Dat gold zeker toen het streven naar integratie de politieke weg insloeg. Juist in het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw was dat aan de orde met de voorstellen voor een Europese Defensie Gemeenschap en een Europese Politieke Gemeenschap.

VII VERGETEN HELD

Die Nederlandse neiging hier op de rem te trappen kwam onder andere voort uit de naar bin nen gericht te blik op de problemen van de wederopbouw, uit het ontbreken van een toekomstvisie op Europese samenwerking, uit wantrouwen in de bedoelingen van andere Europese landen en door de naoorlogse Atlantische gezindheid als garantie voor nieuwe veiligheid. Het knappe van Beyen was, dat hij erin slaagde de door Nederland zo vurig gewenste economische integratie aan de bestaande plannen voor politieke integratie te koppelen en aldus goedkeuring van het kabinet, al was het schoorvoetend, wist los te krijgen voor zijn Europa-beleid.

Weliswaar zijn er altijd bewindslieden geweest – on der wie J.R.M. van den Brink (in het kabinet-Drees II) en Beyens directe collega's S.L. Mansholt en J. Zijlstra – die verder wilden. Ook kan niet ontkend worden dat onder de Nederlandse bevolking en in het parlement eind jaren veertig/begin jaren vijftig wel degelijk een authentiek, zelfs romantisch getint Europees gevoel aanwezig was. Toch was het verenigde Europa van de gemeenschappelijke markt (later ook 'interne markt' genoemd) nooit uit een Nederlands initiatief ontstaan als Beyen niet de grote scepsis die in het kabinet bestond jegens het aangaan van Europese verplichtingen, had getrotseerd.³

Het alternatief zou vermoedelijk Jean Monnets toen modieuze verenigde Europa van de kern en er gie zijn geweest en Europese gemeenschappen voor diverse andere economische sectoren. Dit zou, achteraf beschouwd, een uiterst onaantrekkelijke gedachte zijn geweest, en zeker geen triomf van Europese eenheid, zoals de uit Beyens plannen voortvloeien de en in 1958 in werking getreden douane-unie en gemeenschappelijke markt wel waren.

Anders dan de in gescheiden compartimenten denken de Monnet zag Beyen Europese eenwording breed. Beyen achtte Monnets pad naar integratie als het erop aankwam onbegaanbaar. Voor hem moest het verenigde Europa het hele economische en maatschappelijke leven omvatten. Een nationale economische politiek voldeed niet meer.

Die uiteenlopen de standpunten hadden vermoedelijk te maken met de verschillende uitgangspunten van beiden: Monnet, die de aartsvijanden Duitsland en Frankrijk wilde binden om zo een nieuwe oorlog te voorkomen, en Beyen, wiens schrikbeeld vooral een herhaling van de malaise van de jaren dertig was. Ondanks het feit dat beiden uit het bedrijfsleven kwamen en niet van pragmatisch handelen waren gespeend, was hun handelwijze anders: voorzichtigheid en kleine stappen bij de Fransman Monnet, vermetelheid en een sprong voorwaarts bij de Nederlander Beyen.

PRAGMATISME EN HARTSTOCHT

Hoe transformeerde J.W. Beyen, de pragmatische bankier van de wereld, zich tot een hartstochtelijk bouwer van Europa, zo luidt de vraagstelling van de ze biografie. Het antwoord kan huidige denkers en politici tot de orde roepen die men en dat Nederland maar beter enige afstand tot het verenigde Europa kan nemen.⁴

Voor Beyen was Europese eenheid onontkoombaar, de enige kans voor Europa om

VII VERGETEN HELD

als spelbepalende machtsfactor in de wereld overeind te blijven en de enige mogelijkheid om de Europese massa's welvaart en welzijn te brengen. Europa moest naar zijn mening uitdrukkelijk sociaal zijn, wat Beyen ook een voorloper doet zijn van Jacques Delors, de daadkrachtige voorzitter van de Europese Commissie tussen 1985 en 1995.

Het was de vrucht van de ontwikkeling die zijn denken sinds de de langdurige economische en sociale crisis van de jaren dertig had doorgemaakt. Zijn streven was dergelijke maatschappelijke politiek onheil veroorzakende catastrofes in de toekomst te voorkomen. Hij had gezien hoe het mislukken van internationale samenwerking en de terugval in nationale oplossingen en bilateralisme de wereld in een chaos hadden gestort, totalitaire regimes ruïme hadden gegeven en Europa hadden verwoest. Gezamenlijk handelen uitgaande van overkoepelende, Europese, belangen zou dit moeten voorkomen. Het is een opvatting die haar geldigheid niet heeft verloren.

Het was geen idealisme dat hem dreef, maar een op praktische ervaringen gestoelde overtuiging dat Europese eenheid onontkoombaar was. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stelde hij al nu ch ter vast dat voor het bereken van een stabiel en zich voorspoedig ontwikkelend naorlogs Europa eenheid en economische samenwerking geboden waren. De Koude Oorlog, die tijdens zijn aantreden als minister in volle hevigheid woedde, maakte de zedigheid te urgent: een stabiel, verenigd en welvarend West-Europa was het beste wapen in de strijd tegen het communisme van het Oosten.

Doortrekkend naar de huidige tijd kan men, Beyen parafraserend, stellen dat een stabiel, verenigd en welvarend Europa het beste wapen is in de strijd tegen chaos aan Europa's grenzen, in het streven naar veiligheden stabiliteit, en in de krachtmeting met oude en nieuwe economische blokken.

Ook de wijze waarop Beyen als minister zijn doel najoeg, was pragmatisch. Zijn onderhandelingsstijl straalde dit uit: flexibel waar het kon en vasthoudend waar het moest. De grote lijn gold, niet de details en het gekissebis, die vaak te maken hadden met nationale lange tenen.

BELANGEN

Europese eenwording is één ding, effectief Europees bestuur met als doel van het continent het stabiele en welvarende deel van de wereld te maken, zoals Beyen dat voor ogen had, is iets anders. Dat laatste eisde volgens hem een bijzondere wijze van samenwerking: via overkoepelend 'supranationaal' bestuur. De behartiging van de gedeelde Europese belangen die in het geding waren, mocht niet worden verstoord of geremd door nationale belangen. Deze zouden ondergeschikt moeten zijn aan de overkoepelende doelen die Europa als geheel zo u den moeten opstoten. Supranationaliteit was dan de enige logische weg. Te beginnen bij de gemeenschappelijke markt.

De stap naar een federaal Europa was Beyen vooral snogte groot. De vereiste een brede steun onder de bevolkingen, die er nog niet was. Vandaar dat hij zich niet als federalist manifesteerde, wel als voorvechter van een afnemen der rol van de natiestaat in

VII VERGETEN HELD

Europa. De plaats van Europa in de wereld vroeg er volgens hem simpelweg om.

Hij stond in dit streven niet alleen. Zijn belangrijkste bondgenoten waren zijn vrienden aan het hof, koningin Juliana en prins Bernhard. Zij hadden er sterk aan bijgedragen dat Beyen minister werd. En dat was niet in de laatste plaats gebeurd wegens zijn ideeën over Europese samenwerking, waarvan beiden groot voorstander waren.

De door Beyen voorgestelde supranationale werkwijze is succesvol geweest, voor het verenigde Europa én voor de lidstaten, ook al werd ze niet op alle daarvoor geschikte terreinen ingesteld en was de uitvoering veelal halfslachtig doordat er zo veel intergouvernementele veiligheidsmechanismen werden opgeborgen. De gunstige ontwikkeling van de Europese Gemeenschappen en van de latere Europese Unie is een baken geweest waar buiten het verenigde Europa vaak met meer hoop naar wordt gekeken dan door de met langdurige welvaart verwende bevolkingen in de lidstaten zelf.

Juist het supranationale deel van Beyens erfenis, dat voor hem een onmisbaar element in zijn denken was, is de laatste jaren aan erosie onderhevig. Paradoxaal gebeurt dat op een moment dat het aantal gemeenschappelijke belangen zich alleen maar uitbreidt.

De roep om 'renationalisatie' van Europees beleid klinkt steeds dwingender in de Europese arena en de voorstanders van meer aandacht voor nationale belangen hebben het tij mee. Ze lijken echter niet te beseffen hoe riskant hun campagne is, hoe deze spot met de geschiedenis van de Europese integratie en hoeveel schade het verenigde Europa en de lidstaten zelf zullen lijden als ze hun zin krijgen.

Deze studie van Beyens leven en werk raakt de wortels van de moderne Europese eenwording. Als er één les uit kan worden getrokken, dan is het dat Europa als eenheid die ertoe doet, slechts zal overleven en bloeien als de lidstaten op de nauwst mogelijke wijze samenwerken en het gemeenschappelijke Europese belang laten prevaleren boven het nationale. Zonder werkelijk communautair beleid zal Europese integratie haar aanstekelijk vernieuwende glans verliezen en is er meer kans dat Europa zal terugvallen in economische, sociale, en mogelijk ook politieke crises die het onder andere met de verwezenlijking van Beyens plannen voorgoed achter zich leek te hebben gelaten.

SPEELVELD

Beyen wist bij het uitvoeren van zijn politiek dankbaar gebruik te maken van de specifieke constellatie in Europa van dat moment, met als belangrijkste kenmerken een verdeeld Duitsland, waarvan de Bondsrepubliek zich in de Westerse en Europese samenwerking wilde verankeren, en een politiek instabiel Frankrijk. Voeg daarbij de relatief succesvolle eenheid van de Benelux, en de contouren van het speelveld doemen op waarin Beyens stem krachtiger kon klinken en overkomen dan anders mogelijk het geval zou zijn.

Het is een situatie die zich op dit moment in zekere zin weer voordoet. Frankrijk en Duitsland zijn niet meer de spelbepalers in Europa die ze vele jaren zijn geweest.

VII VERGETEN HELD

De Frans-Duitse 'as', die de Europese besluitvorming lange tijd domineerde, lijkt uitgewerkt. In de huidige omstandigheden is er juist weer ruimte voor bezielende ideeën van kleinere landen.

Interessant en veelbelovend is dat minister van Buitenlandse Zaken B. Bot daar bewust gebruik van lijkt te willen maken. Veelzeggend is dat hij, net als Beyen in zijn tijd deed, baanbrekende ideeën over Europese integratie in redevoeringen onder de aandacht wenst te brengen en Beyens ideeën weer lijkt op te pakken.⁵

In de grond van de zaak is Beyens gedachtegoed van doorgaan de economische eenwording en daarbij passen de politieke afstemming dat de afgelopen decennia de gang van de Europese geschiedenis heeft bepaald, nooit verloren geweest. Hoe vergeten hij zelf als vader van het verenigde Europa ook is.